

sındaki ilişkilerde ilâhî iradenin rolünün keşfedilmesi" anlamında kullanılır. Nitekim ilk sûfilerden Hakîm et-Tirmizî hikmeti "kalbin ilâhî sırlara vâkıf olması", Ebû Osman el-Mağribî "hak olanı söylemek" şeklinde tarif etmişlerdir. Hakîm et-Tirmizî'ye göre "hikmet-i ulyâ" veya "hikmet-i hikmet" denilen hikmet türü peygamberlere ve velîlere has bir ilimdir (*Hatmü'l-evliyâ*, s. 348, 362); bu anlamda hikmet keşf yoluyla ulaşılan tasavvufî bilgidir.

Kuşeyrî sûfilerin hikmeti açıklıkta aradıklarını söyler. Ona göre günah ve cehaletin kaynağı tokluk, ilim ve hikmetin kaynağı açıklıktır (*Risâle*, s. 236). Hikmet midesi boş olanlarda bulunur (a.g.e., s. 256). Bâyezîd-i Bistâmî, "Bu mârifete ne ile ulaştın?" sorusuna, "Boş mide ve çıplak bedenle" şeklinde cevap verdiğine göre (a.g.e., s. 91) hikmetle mârifet aynı anlama gelmektedir. Yûsuf b. Hüseyin er-Râzî hikmetin amelle kazanıldığını söyler (Sülemî, s. 189). Hikmet sahibi olmanın âlmeti sürekli olarak sükût etmek ve ihtiyaçtan fazla konuşmamaktır (a.g.e., s. 226). Hikmeti elde etmek için dünyevî kaygılardan uzak kalmak gerekir.

Tasavvufî bilgi olarak hikmet ehli olmaya verilmeyen, ehli olandan da esirgenmez. Hikmeti ehli olmayana veren ona zarar vermiş, ehlinden esirgeyen de ona zulmetmiş olur (a.g.e., s. 26, 32). Sûfilerin bu konuda dikkatli olmalarının sebebi hikmeti dinleyip de kabul etmeyenin günahkâr, ona göre davranmayanın ise münafilek olacağına inanmalarındır (a.g.e., s. 387). Öte yandan hikmetin kimlerde bulunmayacağı hususuna da dikkat çekilmiş, Fudayl b. İyâz, bid'atçıları düşüp kalkanların hikmete sahip olamayacağını ifade etmiştir (a.g.e., s. 10).

İlk sûfilere göre hikmet çabayla kazanılan, özenle korunan çok değerli bir gizli bilgidir. Bu bilgiye sahip olan kişiye hakîm denir. Ebû Bekir el-Verrâk'a göre peygamberlerden sonra en yüksek derecede bulunanlar hakîmlerdir (a.g.e., s. 226). Hakîm et-Tirmizî ise hakîmlerin peygamberler ve sıddıklardan sonra Allah katındaki yerlerini alacaklarını söyler (a.g.e., s. 33). Tasavvufta bazan ârifle hakîm eşit kabul edilir, bazan da ârif hakîmden üstün görülür. Hakîm et-Tirmizî'ye göre âlimin mertebesi konuştuklarının altında, hakîmin mertebesi konuştuklarıyla aynı seviyede, ârifinki ise konuştuklarının üstündedir.

Hikmeti ilk defa bir tasavvuf terimi olarak ele alıp inceleyen Harevî onun üç mertebesinden bahsetmiş, daha sonra takipçileri Harevî'nin bu görüşlerini çeşitli şekillerde yorumlamışlardır. Harevî'ye göre hikmetin birinci derecesi bir durumu, bir işi görmek, bilip tanımak, ikinci derecesi bunu ifade etmek, üçüncü derecesi onu uygulamak ve yaşamaktır (*Şad Meydân*, s. 59). Felsefe kültürünün iyice yaygınlaştığı dönemlerde sûfilerin hikmet tanımlarının da felsefeye dönüştüğü görülmektedir. Nitekim İbnü'l-Arabî'nin tasavvufî görüşlerine bağlılığıyla tanınan Abdürrezzâk el-Kâşânî hikmeti "asıllarına uygun olarak eşyanın mahiyeti, nitelikleri, özellikleri, hükümleri, sebep-sonuç bağlantısı, varlıklar alanındaki sıkı düzenin sırrı hakkında bilgi sahibi olmak, bu bilginin gereğine göre hareket etmek" şeklinde tanımlamıştır (*İştilâhâtü's-sûfîyye*, s. 61). Kâşânî ayrıca biri söylenen hikmet, diğeri söylenemeyen hikmet olmak üzere hikmeti ikiye ayırmakta, ilkine şeriat ve tarikat, ikincisine hakikatin esrarı adını vermektedir. Ona göre rûsûm ulemâsı ve halk ikinci hikmetten bir şey anlayamaz.

Sonraki dönemlerde sûfilerin hikmet konusunda verdikleri tariflerde hikmetin bilgi ve eylemle ilgili yönü aynı derecede vurgulanmış, bunun sırrı bir bilgi olduğuna işaret edilmiştir. Bununla beraber tasavvuf tarihinde hikmeti konu alan en ünlü eser olan İbnü'l-Arabî'nin *Fuṣûṣu'l-hikem*'i tamamıyla teorik mahiyettedir.

İlk sûfiler hikmet konusunda bazı risâleler kaleme almışlardır. Ebû Bekir el-Verrâk'ın (ö. 280/893) *Risâle fi'l-hikme ve't-tasavvuf* adlı eseriyle Zünnûn el-Mısri'ye nisbet edilen *Risâle fi'l-hikme* bunlardan dandır (Sezgin, V, 643, 647). İbn Atâullah el-İskenderî'nin *el-Hikemü'l-A'â'îyye* adlı eseri 300 kadar hikmetli sözü ihtiva eder. Şehâbeddin es-Sühreverdî el-Maktûl, *Hikmetü'l-ışrâk* adlı eseriyle kendine has bir tasavvuf felsefesinin öncülüğünü yapmıştır. Ahmed Yesevî'nin hikemî şiirlerini ihtiva eden eseri de *Dîvân-ı Hikmet* adıyla anılır. Ahmed er-Rifâî'nin *el-Hikemü'r-Rifâ'îyye* adlı risâlesi de onun bazı Hikmetli sözlerini ihtiva eder.

Tasavvufta hikmete verilen önem sebebiyle bazı sûfilerin "hakîm" lakabıyla anıldıkları görülmektedir. Hakîm et-Tirmizî ve Hakîm Senâî gibi Orta Asya Türk sûfilerinden Hakîm Atâ Süleyman Bâkurgânî de ününü bu kavramdan alır. Safî, Süleyman Atâ'yı tanıtırken "hikmet-âmir" sözlerinin, "ibret-engiz" latifelerinin Türkis-

tan'da meşhur olduğunu belirttiikten sonra, "Her gördüğün kişiyi Hızır bil, her geceyi Kadir bil"; "Herkes yahşi biz yaman, herkes buğday biz saman" şeklindeki özdüşüşlerini bu hikmetlere örnek olarak göstermektedir (*Reşehât Tercümesi*, s. 18-19).

BİBLİYOGRAFYA :

et-Ta'rifât, "hikme" md.; Tehânevî, *Keşşâf*, I, 370; Hakîm et-Tirmizî, *Hatmü'l-evliyâ* (nşr. Osman Yahyâ), Beyrut 1965, s. 348, 362; Kelâbâzî, *Taarruf* (Uludağ), s. 83, 130; Kuşeyrî, *Risâle* (Uludağ), s. 91, 236, 256; Sülemî, *Tabakât*, s. 10, 26, 32, 33, 81, 135, 189, 226, 387, 483; Gazzâlî, *İhyâ*, I, 1-38; a.mlf., *el-Hikme fi mahlu-kâti'llâh* (nşr. Muhammed Reşid), Beyrut 1986; Harevî, *Şad Meydân*, Tahrân 1368, s. 58-59; a.mlf., *Tabakât*, s. 725; a.mlf., *Menâzil*, s. 132, 399; İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhât*, II, 269; Baklî, *Meşrebü'l-ervâh*, s. 147; Kâşânî, *İştilâhâtü's-sûfîyye*, s. 61-63; Lâmiî, *Nefehât Tercümesi*, s. 263; *Reşehât Tercümesi*, s. 18, 19; Ankaravî, *Minhâcü'l-fukarâ*, Kahire 1256, s. 211-212; Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 87-89; Sezgin, *GAS*, V, 643, 647; Seyyid Ca'fer-i Seccâdî, *Ferheng*, Tahrân 1350, s. 326 vd.; Seyyid Sâdık-i Güherî, *Şerh-i İştilâhât-ı Tasavvuf*, Tahrân 1367, IV, 268; Süleyman Uludağ, *İslâm'da Emir ve Yasakların Hikmetleri*, Ankara 1995.

MUSTAFA KARA

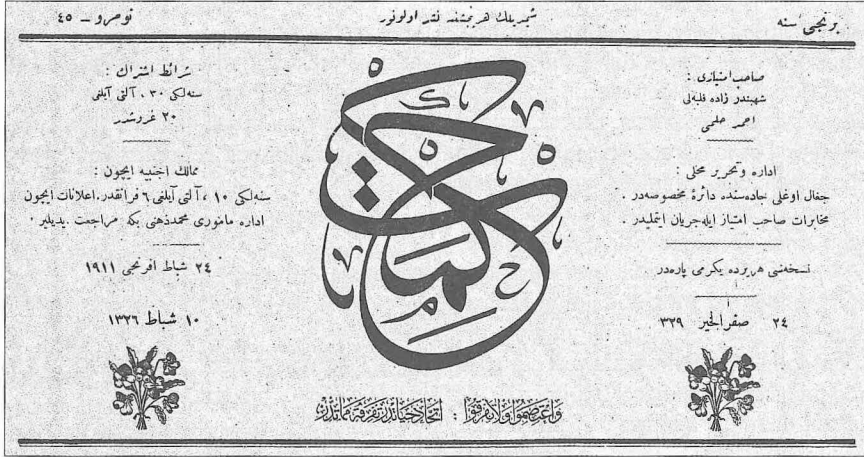
HİKMET (حکمت)

Şehbenderzâde

Ahmed Hilmi tarafından
İstanbul'da önce haftalık,

daha sonra günlük olarak yayımlanan
siyasî ve fikrî gazete.

21 Nisan 1910 - 25 Ekim 1912 tarihleri arasında farklı boyutlarda, çeşitli aralıklarla, bazan ismi değiştirilerek yayımlanan *Hikmet*, yazarının çoğu Şehbenderzâde Ahmed Hilmi tarafından yazıldığı için onun adıyla özdeşleşmiş bir gazetedir. II. Meşrutîyet'in ilânından bir müddet sonra 23 Zilkade 1326 (17 Aralık 1908) tarihinden itibaren haftalık *İttihâd-ı İslâm* dergisini çıkaran Ahmed Hilmi, bu derginin 18. sayı (23 Nisan 1909) kapanması üzerine bir süre bazı gazete ve dergilerde yazmış, 11 Rebûlâhîr 1328 (21 Nisan 1910) tarihinden başlayarak haftalık *Hikmet* gazetesini yayımlamıştır. Önceleri değişik matbaalarda basılan gazete, Şehbenderzâde'nin kendi matbaasını kurmasıyla 3 Kasım 1910 tarihli 29. sayısından itibaren *Hikmet* Matbaası'nda basılmıştır. Perşembe günleri çıkan gazetenin başlık yazısı altında "it'isâm" âyetinden (Âl-i İmrân 3/103) alınmış "va'tesimû ve lâteferrekû" ibaresi ve yanında da "İtti-

Hikmet gazetesinin 24 Safer 1329 (24 Şubat 1911) tarihli 45. sayısının başlığı

had hayattır, tefrika memattır" cümlesi yer almaktadır.

Gazetenin yönetime karşı henüz açık bir muhalefete geçmediği bu dönemde sayfalarında fikrî yazı ve tefrikalar yer almıştır. "İcmâl-i Siyâsî, Hikemiyat, İctimâiyat, İktisâdiyat, Felsefe-i Asır, Tasavvuf-ı İslâmî" başlıkları arasında başlıca şu yazılar dikkati çeker: "Tasavvuf-ı İslâmî ve Fünûn-ı Cedîde ve Felsefe", "Bâtînîler: İblis İzzeddin Behmen", "Din, Hikmet ve Fen Karşısında Feminizm", "Âlem-i İslâm'ın Zaaf ve Kuvveti", "Edebiyyât-ı Mutasavvifâne".

Yazılardan çoğunun muharriri olan Ahmed Hilmi'den başka gazetede Yunus Nâdi (Abalıoğlu), Ömer Fevzi (Mardin), Ali Haydar, Ahmed Hamdi (Akseki), Ahmed Agayef (Ağaoğlu), Şerefeddin (Yaltkaya) gibi bazı yazarların makaleleri de bulunmaktadır. Pek çok sayıda ise yarım sayfa hacminde Farsça bir makale yer almıştır. İstek üzerine bazı sayıları ikinci defa basılan *Hikmet* Girit için, Batılı bir yazarın İslâm dinine ve peygamberine haksız yere dil uzatmasına karşı ve Almatu (Almatı) felâketzedegânına yardım amacıyla felâket nüshalar çıkarmış, ayrıca Osmanlı donanmasını güçlendirmek için çeşitli yardım kampanyalarını teşvik etmiştir. Gazete kısa zamanda Osmanlı toprakları dışındaki İslâm ülkelerinde de büyük ilgi görmüş ve bu ülkelerden gelen müslüman seyyahlar matbaayı ziyaret etmişlerdir. *Hikmet*, 74. sayısında yayımlanan (14 Eylül 1911) "Halife ve Padişahımız Hazretlerine, Hey'et-i Teşriyye ve İcrâiyyeye Açık Arzıhal" başlıklı yazıdan dolayı

77. sayıdan (28 Eylül 1911) sonra kapatılmıştır.

Şehbenderzâde Ahmed Hilmi bu arada, ilk sayısını 26 Ağustos 1911'de çıkardığı *Millet ile Musâhabe* adlı günlük bir gazete yayımına girişmiştir. On beş sayı yayımlanan bu gazete ile muhalefeti sertleşen Ahmed Hilmi'nin bundan sonraki gazetelerinde konuların ağırlığının giderek siyasete doğru kaydığı görülmektedir. O haftalık *Hikmet* henüz kapanmadan aynı ad altında 9 Eylül 1911'den itibaren günlük bir gazete çıkarmaya başlamıştı. Ancak gazete, iktidardaki İttihat ve Terakkî Fırkası'na karşı yaptığı sert tenkitleri sebebiyle bir buçuk ay içinde beş defa kapatılmış ve her defasında kısa sürelerle ve farklı adlarla yeniden çıkmıştır. Böylece 14. sayıda kapanan günlük *Hikmet* yerine 24 Eylül 1911'de mizahî karakterde *Coşkun Kalender* adıyla bir, 27 Eylül'de *Münakaşa* adıyla iki, 2 Ekim'de *Kanad* adıyla beş, 8 Ekim'de *Nimet* adıyla iki sayı çıkıp kapatılan dergileri yayımlayan Ahmed Hilmi, 9 Ekim 1911'de dergisi ve matbaası süresiz kapatılarak önce Kastamonu'ya, oradan da Hüdâvendigâr (Bursa) vilâyetine sürülmüştür. On ay sürgünde kaldiktan sonra İttihatçılar'ın iktidardan uzaklaştırılması üzerine affedilip İstanbul'a dönen Ahmed Hilmi 1 Ağustos 1912'de *Hikmet*'in 1. sayısını yine günlük gazete olarak yayım hayatına koymuşsa da 25 Ekim 1912 tarihli 84. sayısıyla gazete kendiliğinden kapanmıştır (gazetede yer alan bazı yazıların konuları ve özetleri için bk. Ekici, s. 94-115).

Ahmed Hilmi bu gazetelerde A. H., F. A. H. kısaltmaları ve *** işaretinden başka tasavvufî yazılarında Şeyh Mihridîn Arûsî, mizahî yazılarında Coşkun Kalender ve Kalender Gedâ Özdemir, millî ve hamâsî şiirlerinde Özdemir gibi takma adlar kullanmıştır. Bilhassa Özdemir imzalı şiirleriyle Türk-İslâm birliğine, hatta Ziya Gökalp'ten önce zımnen bir Turan ülküsüne yaklaşan Şehbenderzâde'nin *Hikmet* gazetesi, döneminin siyasî akımlarından Türkçülüğe ilgisiz kalmamakla beraber ağırlıklı olarak İslâmcılık akımının önemli yayım organlarından biri olmuştur.

Hikmet'in ilk dönemine ait tam koleksiyonu Hakkı Tarık Us ve Beyazıt Devlet kütüphanelerinde mevcuttur. Bu dönemden sonra kapanmaları ve yeniden çıkışları ile adı ve sayı sıralaması karışıklık gösteren gazete, bazı eksiklerle Hakkı Tarık Us Kütüphanesi ve İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda bulunmaktadır. Yine Şehbenderzâde'nin çıkardığı *İttihâd-ı İslâm* da İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı'ndadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Şehbenderzâde Ahmed Hilmi, *İslâm Tarihi* (İstanbul 1326), İstanbul 1982, Ziya Nur'un önsözü, s. XIX-XXIII; a.mlf., *Huzûr-ı Akl ü Fende Maddiyyûn Meslek-i Dalâleti* (haz. Sadık Albayrak), İstanbul 1974, hazırlayanın önsözü, s. 14-21; Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul 1979, s. 287; Hasan Duman, *Katalog*, s. 154-155; Süleyman Hayri Bolay, *Türkiye'de Ruhçu ve Maddecî Görüşün Mücadelesi*, Ankara, ts., s. 194-197; a.mlf., "Ahmed Hilmi, Şehbenderzâde", *İBA*, I, 118-119; İsmail Kara, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi*, İstanbul 1986, I, 3-4; a.mlf., *İslâmcıların Siyasî Görüşleri*, İstanbul 1994, s. 38-39, 55, 72-73, 128-129, 213-214; Zekeriyâ Uludağ, *Şehbenderzâde Ahmet Hilmi ve Spiritüalizm*, Ankara 1996; Mehmet Zeki Ekici, *II. Meşrutîyet Devri Fikir Adamı Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi: Hayatı ve Eserleri* (doktora tezi, 1997, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü), s. 94-115, 132-137; Mustafa Kara, "Cumhuriyet Öncesi Tasavvufî Yayın Organları ve Cemiyetler", *Hareket*, sy. 8, İstanbul 1979, s. 8; Fevziye Abdullah Tansel, "Şehbenderzâde Ahmed Hilmi'nin Özdemir Mahlasıyla Yayımladığı Türklük-İslâmlık ve İslâm Birliği Mefkûresini Müdafaa Ettiği Şiirleri", *TDA*, sy. 12 (1981), s. 149-171.

ATILLA ÇETİN

HİKMET, Ali Asgar
(1893-1980)

Devlet adamı, edebiyatçı ve şair.

Şiraz'da doğdu. Haşmetü'l-memâlik Ahmed Ali-i Müstevfî'nin oğludur. Öğrenimine Medrese-i Kadîme-i Mansûriyye'de başladı. 1915'te Tahran'a giderek tanın-